

DÖVLƏT DƏSTƏYİ VƏ ONUN İQTİSADI ARTIMA TƏSİRİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ: NƏZƏRİ METODOLOJİ ASPEKTLƏR

DOI: <https://doi.org/10.71447/2413-7235-2025-1-32>

Aqşin B. İbişsoy.

*İqtisadi Elmi Tədqiqatlar İnstitutunun doktorantı,
İqtisadi Zonaların İnkişafı Agentliyi, İnvestisiya və iqtisadi təhlil şöbəsinin müdiri*

E-mail: agshin.ibishsoy@economiczones.gov.az

ORCID: 0000-0002-1111-3604

Xülasə.

Məqalədə 2014-cü ildən etibarən Azərbaycan Respublikasında sənaye zonalarının yaradılması və inkişafı istiqamətində dövlətin həyata keçirdiyi investisiya təşviqi mexanizmləri və bu sahədə tətbiq edilən stimullaşdırıcı siyasətin mahiyyəti, məqsədləri və nəticələri geniş şəkildə araşdırılmışdır. Tədqiqatda sənaye zonalarının iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, regionlararası inkişaf fərqlərinin azaldılması və qeyri-neft sektorunun dayanıqlı artımında oynadığı rol vurğulanır. Araşdırma nəticəsində sənaye zonalarına göstərilən dövlət dəstəyinin mövcud formaları – vergi və gömrük güzəştləri, infrastruktur təminatı, maliyyə və institusional dəstək mexanizmləri – ümumiləşdirilmiş və sistemləşdirilərək təsnif edilmişdir. Dövlət dəstəyi, dövlət dəstəyi xərcləri, investisiya təşviqi və investisiya təşviqi xərcləri anlayışları üzrə müxtəlif nəzəri-metodoloji yanaşmalar müqayisəli şəkildə təhlil olunmuş, bu anlayışların iqtisadi məzmunu, qarşılıqlı əlaqələri və təsir sahələri izah edilmişdir.

Məqalədə dövlət dəstəyinin iqtisadi artıma təsir mexanizmi konseptual və praktik baxımdan araşdırılmış, bu təsirin birbaşa və dolaylı kanalları – investisiya aktivliyinin artması, sənaye istehsalının genişlənməsi, yeni iş yerlərinin yaradılması, texnoloji yenilənmə və məhsuldarlığın yüksəlməsi kimi istiqamətlərdə təhlil edilmişdir. Dövlət dəstəyinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi üçün elmi-metodoloji yanaşma irəli sürülmüş, qiymətləndirmə meyarları və ölçülə bilən göstəricilər təklif olunmuşdur. Həmçinin empirik qiymətləndirmə üçün tələb olunan məlumatların strukturu, əhatə dairəsi və əsas mənbələri – dövlət statistika orqanları, maliyyə hesabatları, sənaye zonalarının idarəedici qurumlarının məlumat bazaları müəyyənəşdirilmişdir. Tədqiqatın nəticələri sənaye siyasətinin təkmilləşdirilməsi, dövlət resurslarının səmərəli bölgüsü və iqtisadi artımın davamlılığının təmin olunması baxımından mühüm elmi və praktik əhəmiyyət daşıyır.

Açar sözlər: *investisiya təşviqi xərcləri, iqtisadi artım, sənaye zonaları, dövlət dəstəyi xərcləri,*

STATE SUPPORT AND ITS IMPACT ON ECONOMIC GROWTH: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS

Aqshin B. Ibishsoy

Doctoral Student, Institute for Scientific Research on Economic Reforms,

Head of the Investment and Economic Analysis Department,

Economic Zones Development Agency

E-mail: agshin.ibishsoy@economiczones.gov.az

ORCID: 0000-0002-1111-3604

Abstract.

The article comprehensively examines the state's incentive policy and investment promotion mechanisms implemented since 2014 in the process of establishing and developing industrial zones in the Republic of Azerbaijan, focusing on their essence, objectives, and outcomes. The study highlights the role of industrial zones in economic diversification, reducing regional development disparities, and ensuring sustainable growth in the non-oil sector. As a result of the analysis, existing forms of state support for industrial zones—including tax and customs incentives, infrastructure provision, financial mechanisms, and institutional assistance—were summarized, systematized, and classified. Various theoretical and methodological approaches to the concepts of state support, state support expenditures, investment incentives, and investment incentive expenditures were comparatively analyzed, revealing their economic essence, interrelations, and spheres of impact.

The article conceptually and practically explores the mechanism through which state support influences economic growth, identifying both direct and indirect channels such as increased investment activity, industrial expansion, job creation, technological modernization, and productivity enhancement. A scientific and methodological framework for evaluating the effectiveness of state support is proposed, along with measurable indicators and evaluation criteria. In addition, the structure, scope, and main sources of data required for empirical assessment—such as national statistical agencies, fiscal reports, and databases of industrial zone management bodies—are defined. The findings of the study hold significant scientific and practical value for improving industrial policy, ensuring efficient allocation of public resources, and maintaining sustainable economic growth.

Keywords: *industrial zones, state support expenditures, investment incentive expenditures, economic growth.*

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА И ОЦЕНКА ЕЁ ВЛИЯНИЯ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Акшин Б. Ибишсой

*Докторант Института экономических исследований,
Начальник отдела инвестиций и экономического анализа*

Агентства по развитию экономических зон

E-mail: agshin.ibishsoy@economiczones.gov.az

ORCID: 0000-0002-1111-3604

Аннотация.

В статье подробно рассматривается политика стимулирования инвестиций со стороны государства, направленная на создание и развитие промышленных зон в Азербайджане, начиная с 2014 года. Особое внимание уделено анализу роли промышленных зон в диверсификации экономики, развитии ненефтяного сектора и обеспечении сбалансированного регионального роста. Промышленные зоны рассматриваются как ключевой инструмент государственной промышленной политики, способствующий привлечению частных инвестиций, развитию инфраструктуры и созданию новых рабочих мест.

В работе обобщены и классифицированы существующие формы государственной поддержки промышленных зон, включая налоговые и таможенные льготы, предоставление готовой инфраструктуры, финансовую и институциональную поддержку. Проанализированы различные теоретические и методологические подходы к определению понятий государственной поддержки, государственных расходов на поддержку, инвестиционного стимулирования и расходов на инвестиционное стимулирование. На основе анализа предложена системная классификация форм государственной поддержки, что позволяет сформировать единый аналитический подход к их оценке.

Кроме того, исследован механизм влияния государственной поддержки на экономический рост с учетом как прямых, так и косвенных каналов воздействия — таких как рост инвестиционной активности, расширение промышленного производства, повышение занятости, внедрение инноваций и рост производительности труда. В статье также представлен методологический подход к оценке эффективности государственной поддержки, определены ключевые показатели, критерии оценки, а также объем и структура данных, необходимых для проведения эмпирического анализа. Определены основные источники информации — государственные статистические органы, финансовые отчеты и базы данных управляющих органов промышленных зон. Результаты исследования могут быть использованы для совершенствования государственной промышленной политики и повышения эффективности распределения государственных ресурсов.

Ключевые слова: *промышленные зоны, государственные расходы на поддержку, расходы на инвестиционное стимулирование, экономический рост.*

GİRİŞ

Ölkədə innovativ və yüksək texnologiyalar əsasında rəqabətqabiliyyətli sənaye istehsalının inkişafı üçün münbit şərait yaratmaq, bu sahədə sahibkarlığı dəstəkləmək, qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafını təmin etmək və əhalinin istehsal sahəsində məşğulluğunu artırmaq məqsədilə sənaye park və məhəllələrinin yaradılmasına 2011-ci ildən başlanmışdır. Hazırda ölkəmizdə 8 sənaye parkı, 3 sənaye məhəlləsi fəaliyyət göstərir. 2024-cü ilin may ayınadək sənaye parklarına ayrılmış ərazi 1191 ha, faktiki istifadə edilən ərazi 556.51 ha, həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan layihələrin dəyəri 7,91 milyard manat, qoyulmuş faktiki investisiyaların həcmi 6.8 milyard təşkil etmişdir. Hazırda sənaye parklarında qeydiyyatda alınmış 119 rezidentdən 50-si fəaliyyət göstərir. Sənaye parklarında planlaşdırılan 19067 iş yerindən 8840 iş yeri faktiki olaraq açılmışdır. Bütün bunlar dövlət tərəfindən Sənaye park və məhəllələrinin yaradılması və inkişafı baxımından dövlətin uğurlu investisiya təşviqi siyasətinin nəticəsində mümkün olmuşdur. İqtisadiyyatın idarə olunması sahəsində dünya təcrübəsi göstərir ki, ölkələr əlverişli investisiya mühiti yaratmaqla iqtisadiyyata qoyulan həm yerli həm də xarici investisiyaların həcmi artırılır. Əlverişli investisiya mühitinin mühüm elementlərindən sayılan investisiya təşviqi siyasəti bütövlükdə dövlət dəstəyi mexanizminin müxtəlif formaları şəklində özünü biruzə verir. Bu siyasətin rolu, əhəmiyyəti və səmərəliliyi onun bilavasitə nəticəsi kimi çıxış edən iqtisadi artımla qiymətləndirilir. Hazırda dövlət dəstəyi forması kimi çıxış edən investisiya təşviqinin ölkəmizdə iqtisadi artıma təsiri kifayət qədər az öyrənilmişdir. Bu məsələ akademik və elmi dairələrdə, habelə işgüzar praktikada hələ də metodoloji baxımdan öz həllini bir mənalı şəkildə tapmayan dövlət dəstəyi, investisiya təşviqi anlayışlarının mənaca konkretləşdirilməsi, kəmiyyətə ölçülməsi, dövlət dəstəyi formalarının müvafiq əlamətlər üzrə təsnifləşdirilməsi və sairə kimi amillərlə bağlı olmuşdur. Məqalədə məhz bu problemlərin həlli istiqamətində aparılmış tədqiqatlara yönəlmişdir.

Tədqiqatın iqtisadi siyasətdə yeri və rolu sahibkarlıq subyektlərinə dəstək göstərilməsinin qiymətləndirilməsi və dəstək mexanizmlərinin effektivliyinin, ünvanlılığının və şəffaflığının artırılması istiqamətində son dövrlərdə dövlətin qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün müvafiq metodoloji dəstəklə müəyyən edilə bilər. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2023-cü il 26 yanvar tarixli 2001 nömrəli Fərmanının 2.2.3-cü bəndində “Mikro, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 7.2-ci maddəsinə uyğun olaraq, dövlət orqanları tərəfindən mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə və onlara dəstək infrastrukturunu təşkil edən qurumlara, həmçinin həmin qurumlar tərəfindən mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə dəstək göstərilməsinin qiymətləndirilməsi qaydalarının təsdiq edilməsi, o cümlədən qiymətləndirməni həyata keçirən qurumun müəyyən edilməsi və bu barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat verilməsi ilə bağlı müvafiq tapşırıq verilmişdir. Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 iyul 2022-ci il tarixli 3378 nömrəli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası” (bundan sonra – Strategiya) təsdiq edilmişdir. Sözügedən Strategiyanın Tədbirlər Planının 1.1.1-ci fəaliyyət istiqamətinin (Sahibkarlara dəstək mexanizmlərinin effektivliyinin, ünvanlılığının və şəffaflığının artırılması) 2-ci alt tapşırığı kimi “Sahibkarlığa dövlət dəstəyi mexanizmlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üzrə vahid çərçivə yaradılması” nəzərdə tutulmuşdur. Məqalədə ümumiyyətlə dövlət dəstəyinin məzmunu, əhatə dairəsi, təsnifatı və dövlət dəstəyinin bir forması kimi investisiya təşviqi anlayışının dəqiqləşdirilməsi, ölkəmizin timsalında onun təsnifatının hazırlanması, sözügedən anlayışların istifadəsi zamanı onların kəmiyyətə ifadəsi, ölçülməsi üçün tələb olunan məlumatların formalaşdırılması (mənbəyi və toplanması formatı) və iqtisadi artıma təsiri metodologiyasının müəyyən edilməsi kimi suallara cavab axtarılmışdır.

Tədqiqat zamanı dövlət dəstəyinin forma və mexanizmləri həm tarixi, həm də iqtisadiyyatının tənzimlənməsinin vergi, fiskal və kredit mexanizmlərinin iqtisadi artıma təsiri kontekstində nəzərdən keçirilmişdir. Bu zaman dövlət dəstəyinə iqtisadiyyatın tənzimlənməsi üsulu kimi baxılmışdır.

İnvestisiyaların stimullaşdırılmasının üsulu kimi çıxış edən dövlət dəstəyi formaları investisiyaların stimullaşdırılması üçün zəruri şərtlərdən biridir. İnvestisiyaların artımı isə iqtisadi artımın səbəbi kimi çıxış edir. Belə ki, dövlət dəstəyinin artırmı özəl investisiyaları artırmaya da bilər və yaxud investisiyaların artımı heç də həmişə dövlət dəstəyi ilə şərtlənə bilməz. Dövlət dəstəyi iqtisadi artım üçün zəruri şərt olsa da, kafi şərt deyildir.

Tədqiqat dövlət dəstəyi və onun forması kimi investisiya təşviqi anlayışının məzmunu, kəmiyyət baxımından ifadəsi və ölçülməsi sahəsində mövcud müxtəlif yanaşmaları ümumiləşdirməklə onun bir vəsilə kimi digər iqtisadi göstəricilərə təsirinin səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyən etmək üçün konkret yanaşma təklif edir.

Tədqiqat çərçivəsində akademik, nəzəri, metodoloji və empirik araşdırmaların xülasəsi göstərir ki, hazırda “dövlət dəstəyi”, “dövlət dəstəyi mexanizmi” “dövlət dəstəyi formaları” bir anlayış olaraq geniş şəkildə istifadə edilir. Mahiyyət etibarı ilə dövlət dəstəyi - iqtisadi artımın təmin edilməsi məqsədilə məhsul, iş və xidmətlərin istehsalının yaradılması və inkişafının stimullaşdırılmasına yönəlik kompleks tədbirlərin vergi, gömrük güzəşti və azadolmaları, güzəştli kreditləşmə və sığortalama, habelə birbaşa və dolayı yolla onların dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməsi mexanizmlərini əhatə edir. Göründüyü kimi dövlət dəstəyi başlanğıcda büdcə gəlirlərinin azalmasına gətirib çıxara bilər. Amma bu dəstək xərcləri ilə büdcə gəlirlərinin artmasına da nail oluna bilər.

İqtisadi nəzəriyyə və konsepsiyalarda “dövlət dəstəyi” anlayışı ilə yanaşı “vergi xərcləri” anlayışından da istifadə edilir. “Vergi xərcləri” termini vergi praktikasına ABŞ Maliyyə Nazirliyinin vergi siyasəti departamentinin mütəxəssisi Stenli S. Surrey tərəfindən daxil edilmişdir. Sonralar istehlak və əmlak vergilərinin təhlil obyektinə daxil edilməsi ilə vergi güzəştlərindən büdcə itkilərinin təhlili genişləndirilmişdir.

Dövlət dəstəyi anlayışının tarixən formalaşması vergi xərcləri anlayışı ilə bağlı olmuşdur. Belə ki, dövlətin toplamalı olduğu vergilərin bir hissəsindən müəyyən tənzimləmə məqsədləri üçün imtina etməsi güzəşt və azadolmalar formasında təfsir edilir. Belə güzəşt və azadolmaların həcmi vergi xərcləri adlanır. Bu vergi xərcləri həm də vergi ödəyicilərinə dövlət dəstəyi deməkdir. Amma, bəzən dövlət dəstəyi bilavasitə büdcədən maliyyələşə bilər.

Beləliklə, “vergi xərcləri” və “vergi güzəştləri” anlayışları sinonimdir. Bu onunla əlaqədardır ki, vergi xərcləri vergi güzəştlərinin təsirindən dolayı büdcə xərcləridir. “Vergi güzəşti” anlayışının qanunvericilik tərifində bu müddəa dolayısı ilə öz əksini tapmışdır, çünki vergi güzəşti təkcə üstünlük deyil, həm də verginin (rüşumun) tam və ya qismən ödənilməməsinə imkan verən üstünlükdür və bu, büdcə gəlirlərinin itirilməsinə səbəb olur.

Dövlət dəstəyi iqtisadiyyatın təkcə vergi yolu ilə tənzimlənməsi məsələlərini deyil, həm də kredit fiskal və digər yollarla göstərilən dəstəkləri də əhatə etdiyindən o vergi xərcləri anlayışı ilə tam üst-üstə düşmür. Amma vergi xərclərinin hesablanması zamanı tətbiq edilən yanaşmalar dövlət dəstəyinə də şamil edilə bilər. Təcrübədə vergi xərclərinin kəmiyyətə qiymətləndirilməsində alternativ xərclər yanaşmasından istifadə edilir.

Ölkəmizdə dövlət dəstəyi və onun formalarından biri kimi investisiya təşviqi geniş vüsət almışdır. İnvestisiya təşviqi prosesi müvafiq normativ-hüquqi bazaya söykənən vergi azadolmaları, gömrük azadolmaları, güzəştli kreditlər, infrastrukturla təminat və sair mühüm istiqamətləri əhatə etməklə bərabər, həm də bu təşviqlə müşayiət olunmuş və həyata keçirilmiş böyük investisiya layihələrinin yerinə yetirilməsi ilə nəticələnmişdir. Amma təşviq mexanizminin səmərəliliyi və onun ümumi iqtisadiyyata təsirinin müəyyən edilməsi sistemi mövcud deyildir. Tədqiqat çərçivəsində ölkədə dövlət dəstəyi mexanizmi aşağıdakı əlamətlər üzrə araşdırılmış və təsnifləşdirilmişdir:

1. Dövlət dəstəyinin formaları
2. Dəstəyin icrasına məsul orqan
3. Normativ - hüquqi baza

4. Qüvvəyə minmə tarixi
5. Dövlət dəstəyinin mexanizminin məzmunu

Birinci əlamət üzrə təsnifatlaşdırma aparılarkən dövlət dəstəyinin 12 əsas forması müəyyən edilmişdir. Dövlət dəstəyinin formaları üzrə normativ hüquqi baza və dəstəyin məzmunu Cədvəl 1-dəki kimi təsnifləşdirilmişdir.

Cədvəl 1. Azərbaycanda dövlət dəstəyi formalarının təsnifatı

Dövlət dəstəyinin forması	Dövlət dəstəyinin mexanizminin məzmunu
1. Sənaye parklarının rezidenti statusunu almaqla dövlət dəstəyindən faydalanmaq (AR Vergi Məcəlləsi, 2000; Azərbaycan Respublikası Prezidenti, 2013b).	Elektrik, qaz, su təchizatı; sənaye parkının infrastrukturla təmin edilməsi; torpaq sahəsinin icarə haqqının aşağı həddində müəyyən edilməsi; inzibati prosedurların sadələşdirilməsi;
	Sənaye parklarının rezidentləri qeydiyyatı alındıqları tarixdən 10 il müddətinə əmlak vergisindən azad olunurlar;
	Sənaye parklarının rezidentləri qeydiyyatı alındıqları tarixdən 10 il müddətinə torpaq vergisindən azad olunurlar;
	Sənaye parklarının rezidentləri qeydiyyatı alındıqları tarixdən 10 il müddətinə gəlir və ya mənfəət vergisindən azad olunurlar;
	Sənaye parklarının rezidentləri qeydiyyatı alındıqları tarixdən 10 il müddətinə istehsal məqsədilə idxal etdikləri texnikanın, texnoloji avadanlıqların və qurğuların idxalı zamanı ƏDV-dən azad olunurlar;
	İstehsal məqsədilə idxal etdikləri texnikanın, texnoloji avadanlıqların və qurğuların idxalı zamanı gömrük rüsumlarından azad olunurlar;
	Mehmanxana, nəqliyyat, işgüzar görüşlər üçün məkanın və avadanlıqların icarəsi, tərcümə xidmətləri;
2. Sənaye məhəllələrinin rezidenti statusunu almaqla dövlət dəstəyindən faydalanmaq (AR Vergi Məcəlləsi, 2000; Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti, 2015).	Aqroparklarda müasir texnologiya və üsulların tətbiqi yolu ilə rəqabətqabiliyyətli kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı, qablaşdırılması və xidmətlərin göstərilməsi, o cümlədən məhsulların saxlanması, çeşidlənməsi və satışı üçün istifadə olunan, bu sahədə sahibkarların səmərəli fəaliyyətinə və inkişafına kömək edən ərazi.
	Elektrik, qaz, su təchizatı, istehsal sahəsi ilə icarə əsasları ilə təminat, sənaye məhəlləsinin infrastrukturla təmin edilməsi; torpaq sahəsinin icarə haqqının aşağı həddində müəyyən edilməsi; inzibati prosedurların sadələşdirilməsi; hazır istehsalat meydançasının və binasının sahibkara icarə əsasları ilə təqdim edilməsi;
3. İnvestisiya təşviqi siyasətindən faydalanmaq (AR Vergi Məcəlləsi, 2000; Azərbaycan Respublikası Prezidenti, 2018).	Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Fərmanı ilə təsdiq olunmuş iqtisadi fəaliyyət sahələrinə, ərazilər və zonalara, habelə minimal məbləğlərə uyğun olaraq həyata keçirilən layihələrə investisiya təşviqi sənədi verilir. Müvafiq reyestrə daxil edildiyi andan 7 il müddətində fərdi sahibkarın mülkiyyətində və

	ya istifadəsində olan müvafiq torpaqlara görə 7 il müddətinə torpaq vergisi ödəməkdən azaddır;
	Təsdiqedicisi sənəd əsasında 7 il müddətində fərdi sahibkarın müvafiq əmlakına görə 7 il müddətinə əmlak vergisindən azaddır;
	Təsdiqedicisi sənəd əsasında 7 il müddətində fərdi sahibkarın gəlirinin, hüquqi şəxsin isə mənfəətinin 50%-i vergidən azaddır;
	Təsdiqedicisi sənəd əsasında texnika, texnoloji avadanlıq və qurğuların idxalının həyata keçirilməsi 7 il müddətinə ƏDV-dən azaddır;
4. Kiçik və Orta Biznes İnkişafına şərait yaradan mühitdən faydalanmaq (Azərbaycan Respublikası Prezidenti, 2018).	Mikro, kiçik və orta sahibkarların bilik və bacarıqlarının artırılması, innovasiyalara çıxışının genişləndirilməsi, müasir çağırışlara uyğun təlimlərin təşkili və praktik məsləhət xidmətlərinin göstərilməsi. Ölkəmizdə rəqabətqabiliyyətli istehsalın stimullaşdırılması məqsədilə daxili bazar araşdırmasının aparılması üçün mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə maliyyə dəstəyi göstərilir. Bu xidmət Azərbaycan Respublikasında mikro, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı ilə əlaqədar KOB subyektlərinə təhsil, elm, tədqiqat və dəstək layihələrinin maliyyələşdirilməsini əhatə edir.
	Mikro və kiçik sahibkarlıq subyektlərinin istehsal etdikləri məhsulların ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən ticarət şəbəkələrində satışının genişləndirilməsinə, o cümlədən istehsal edilmiş məhsulların satışı ilə bağlı ticarət fəaliyyətinin təşkilinə çəkilən xərclərin ödənilməsi.
	Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyinin dəstəyi və ya iştirakı ilə keçirilən sərgilər olduqda müraciətçinin fəaliyyət istiqamətinə uyğun olaraq müvafiq sərgidə iştirakına təmənnasız olaraq dəstəyin göstərilməsi.
	“Startup” şəhadətnaməsini alan mikro və kiçik sahibkarlıq subyektləri Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq şəhadətnaməni aldıkları tarixdən innovasiya fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlirlər üzrə mənfəət və gəlir vergisindən 3 il müddətinə azad edilir.
5. İxrac təşviqi siyasətindən faydalanmaq (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti, 2021b).	İxrac missiyalarının təşkili
	Alıcı missiyalarının təşkili
	Xarici bazarların araşdırılması
	Beynəlxalq sərgi və yarmarkalarda vahid ölkə stendi ilə iştirak
	Beynəlxalq sərgi və yarmarkalarda fərdi qaydada iştirak

	Dövlət mülkiyyətində olan və ya səhmlərinin (paylarının) nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan hüquqi şəxslər vasitəsilə “Made in Azerbaijan” brendinin təşviqi
	Xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən mağazalarda və ya mağaza şəbəkələrində, o cümlədən rüsumsuz ticarət (“duty free”) mağazalarında “Made in Azerbaijan” rəflərinin təşkili
	Xarici ölkələrin ictimai yerlərində və mediasında “Made in Azerbaijan” brendinin təbliği
	Beynəlxalq sertifikatın alınması
	Tədqiqat-inkişaf proqramlarına dəstəyin təmin olunması
6. Güzəştli kreditləmə siyasətindən faydalanmaq (Azərbaycan Respublikası Prezidenti, 2017, 2024; Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, 2019).	Güzəştli kreditlərin verilməsi
	İnvestisiya layihələrinə dövlət vəsaitinin cəlb edilməsi
	Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyinin vəsaiti hesabına müvəkkil kredit təşkilatları (MKT) tərəfindən kənd təsərrüfatı texnikasının, texnoloji avadanlığın, suvarma sistemləri dəsti və avadanlığının, damazlıq heyvanlarının (kənd təsərrüfatı istehsal vasitələri) alışı məqsədilə ayrılan kredit, lizinq və güzəştlərin maliyyələşdirilməsi.
	Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyinin vəsaiti hesabına müvəkkil kredit təşkilatları tərəfindən aqrar sektorda fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektləri (o cümlədən kənd təsərrüfatı kooperativləri) və ailə kəndli təsərrüfatlarına (sahibkarlıq subyektləri) verilən mikro, kiçikhəcmli, ortahəcmli və irihəcmli güzəştli kredit layihələrinin (güzəştli kredit layihələrinin) maliyyələşdirilməsi.
7. Yerli məhsulların tədarükünə üstünlük verilməsindən faydalanmaq (Azərbaycan Respublikası Prezidenti, 2023).	Satınalan təşkilat tender təkliflərini qiymətləndirərkən və müqayisə edərkən tenderin əsas şərtlər toplusunda müəyyənləşdirilən keyfiyyət tələblərinə cavab verən yerli mallar (işlər və xidmətlər) üzrə tender təkliflərinin xeyrinə xaricdən idxal olunan eyni malların təklif edilən qiymətinin 20%-ə qədər həcmində güzəştli düzəliş tətbiq edir. Güzəştli düzəliş qeyri - neft məhsullarının istehsalı sahəsində investisiyaların stimullaşdırılması məqsədilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən müəyyən olunan istehsal prosesinin hər hansı mərhələsi Azərbaycan Respublikasının ərazisində həyata keçirilən mallara da şamil edilir
8. Gömrük tarif üzrə azadolmalardan faydalanmaq (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti, 2019, 2021a; Azərbaycan Respublikası Prezidenti, 2013a).	“Xarici İqtisadi Fəaliyyətin Mal Nomenklaturası üzrə idxal gömrük rüsum dərəcəsinin “0” olaraq müəyyən olunması nəzərdə tutulub.
9. Ayrı-ayrı fəaliyyət sahələri vergi azadolmalarından faydalanmaq (AR Vergi Məcəlləsi, 2000;	Gəlir və ya mənfəət vergisindən azad olunma
	Əmlak vergisindən azad olunma

Azərbaycan Respublikası Prezidenti, 2019).	Torpaq vergisindən azad olunma
	İstehsal məqsədilə idxal etdikləri texnikanın, texnoloji avadanlıqların və qurğuların idxalı zamanı ƏDV-dən azad olunma
10. Dövlət-özəl əməkdaşlığından faydalanmaq (Azərbaycan Respublikası Prezidenti, 2007).	Əsas prioritetlər: Azərbaycanda həyata keçirilən əlverişli layihələrə investisiya qoymaq; birbaşa investisiyalar, istedad və texnologiyaların Azərbaycana cəlb edilməsi üzrə katalizator olmaq; Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafına töhfə vermək; Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına, habelə iqtisadi diversifikasiya və idxal əvəzləyici proseslərə dəstək vermək.
11. Kreditlərə dövlət zəmanətindən faydalanma (Azərbaycan Respublikası Prezidenti, 2017).	Sahibkarların müvəkkil banklardan manatla aldıkları kreditlərə Azərbaycan Respublikası İpoteka və Kredit Zəmanət Fondunun təminat verməsi.
	taxıllar, paxlalılar və yağlı bitkilərdə – dən, lifli bitkilərdə – lif, əsas məhsulu kök və dibində olan bitkilərdə - kök və dib, əsas məhsulu yarpaq olan bitkilərdə - yarpaq, meyvəsi yeyilən bitkilərdə - meyvə, yem bitkilərində - bütün yaşıl hissə.
	kütləvi zəhərlənmə nəticəsində balıqların ölümü, təbii fəlakətlər (zəlzələ, torpaq sürüşməsi, qasırğa, fırtına və dolu) nəticəsində balıqların ölümü, vəhşi heyvanların hücumu nəticəsində balıqların ölümü, yanğının birbaşa və ya dolayı təsiri nəticəsində balıqların ölümü, üçüncü şəxslərin hərəkətləri nəticəsində balıqların ölümü. Əlavə sığorta haqqı ödəməklə, yuxarıda qeyd olunmuş risklərlə yanaşı, akvakultura məhsulunun oğurlanması, soyğunçuluq və quldurluq yolu ilə əldə edilməsi nəticəsində dəymiş zərərlərə də təminat verilə bilər.
12. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə fəaliyyət göstərən sahibkarlara dövlət dəstəyindən faydalanmaq (Azərbaycan Respublikası Prezidenti, 2021)	10 il müddətində mənfəət (gəlir) vergisindən azad edilib.
	10 il müddətində sadələşdirilmiş vergidən azad edilib.
	10 il müddətində əmlak vergisindən azad edilib.
	10 il müddətində torpaq vergisindən azad edilib.
	işğaldan azad edilmiş ərazilərdə ƏDV ödəyicisi olan rezidentlər tərəfindən iqtisadi fəaliyyət sahələri və mal nomenklaturaları üzrə texnika, texnoloji avadanlıqlar və qurğuların idxalı 2023-cü il yanvarın 1-dən etibarən 10 il müddətində ƏDV-dən azad edilib. Bu məqsədlə ƏDV-dən azad edilən iqtisadi fəaliyyət sahələri və mal nomenklaturalarının siyahısının ayrıca təsdiq edilməsi nəzərdə tutulub.
	işğaldan azad edilmiş ərazilərdə ƏDV ödəyicisi olan rezidentlər tərəfindən iqtisadi fəaliyyət sahələri və mal nomenklaturaları üzrə xammal və materialların idxalı 2023-cü il yanvarın 1-dən etibarən 10 il müddətində ƏDV-dən azad edilib. Bu məqsədlə ƏDV-dən azad edilən iqtisadi fəaliyyət sahələri və mal nomenklaturalarının siyahısının ayrıca təsdiq edilməsi nəzərdə tutulub.

	Muzdlu işdən əldə edilən gəlirlər üzrə sığortaedən tərəfindən ödənilmiş məcburi dövlət sosial sığorta haqqının: 2023-cü il yanvarın 1-dən 2026-cı il yanvarın 1-dək – 100 faizi miqdarında; 2026-cı il yanvarın 1-dən 2029-cu il yanvarın 1-dək – 80 faizi miqdarında; 2029-cu il yanvarın 1-dən 2031-ci il yanvarın 1-dək – 60 faizi miqdarında; 2031-ci il yanvarın 1-dən 2033-cü il yanvarın 1-dək – 40 faizi miqdarında. 1 muzdlu işə aid olmayan fəaliyyətdən gəlir əldə edən sığortaolunan tərəfindən ödənilmiş məcburi dövlət sosial sığorta haqqının – 100 faizi;
	İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi resursların və əmək resurslarının səmərəli idarə olunması, onların emal sənayesinin və xidmət infrastrukturunun yaradılmasına yönəldilməsi məqsədilə digər güzəştlərin tətbiqi;
	İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə özəl təşəbbüslərin stimullaşdırılması, investisiyaların təşviqi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, həmin ərazilərdə istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olan sahibkarlar üçün xammal və materialların idxalı ilə bağlı gömrük güzəştlərinin müəyyən edilməsi;
	Elektrik enerjisi istehlakı üzrə güzəştlərin müəyyən edilməsi;
	Elektrik təbii qaz istehlakı üzrə güzəştlərin müəyyən edilməsi;
	Su istehlakı üzrə güzəştlərin müəyyən edilməsi;
	Müasir bilik və bacarıqlara malik mütəxəssislərin işğaldan azad edilmiş ərazilərə cəlb edilməsi, habelə əmək miqrasiyası kvotasının müəyyən edilməsi və iş icazələrinin verilməsi prosedurunun təkmilləşdirilməsi;
	İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə fəaliyyət göstərən sahibkarların maliyyə resurslarına çıxış imkanlarının genişləndirilməsi və bu istiqamətdə zəruri dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi;
	İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə ekoloji təmiz texnologiyaları tətbiq edən, “yaşıl artım” yaradan və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə edən investorların dəstəklənməsi;
	İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yaşayış massivlərinin inşası ilə bağlı dövlət–özəl sektor tərəfdaşlığının inkişafı.

Mənbə: Cədvəl müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Təsnifatdan göründüyü kimi ölkəmizdə dövlət dəstəyinin formaları və məzmunu çox müxtəlifdir. Hər bir forma əlverişli investisiya mühiti amili kimi özlüyündə həm də investisiya təşviqi kimi də çıxış edə bilər. Bu baxımdan dövlət dəstəyini əlverişli investisiya mühitinin mühüm bir amili hesab etmək olar. Bu 12 forma üzrə dövlət dəstəyinin həyata keçirilməsinə əsas məsul olan dövlət qurumları isə aşağıdakılar olmuşdur:

- İqtisadiyyat Nazirliyi (Dövlət Vergi Xidməti, KOBİA, AZPROMO, AİŞ, İZİA)
- Maliyyə Nazirliyi
- Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi (Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyi)

- Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi
- Dövlət Gömrük Komitəsi
- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Antiinhisar və İstehlak Bazarına Nəzarət Dövlət Agentliyi
- ABİF
- İpoteka və Kredit Zəmanət Fondu

Dövlət dəstəyinin anlayışına, onun məzmununa, təsnifatına və digər nəzəri metodoloji məsələlərə Блауг М. (1994), Shick А (2007), Барциц И.Н. (2011), Горский И.В (2014), Майбуров И.А (2013), Малинина Т.А (2010), Масгрейв Р.А. (2009), Троянская М.А (2015). müəlliflərin əsərlərində, habelə Beynəlxalq Valyuta Fondunun Büdcə-vergi sistemində şəffaflığı təmin edilməsi üzrə Rəhbərliyində (2007) rast gəlinir. İstənilən fəaliyyətin effektivliyi ən az xərcə arzu olunan və ya müəyyən edilmiş nəticəyə nail olmaq prosesi ilə bağlıdır. Dövlət dəstəyi kontekstində baxıldıqda bu əldə edilmiş və ya əldə edilməsi planlaşdırılan nəticələr kimi çıxış edir. Deməli, əldə edilən nəticə elə qoyulan xərc nəticəsində əldə olunan səmərə deməkdir. Səmərəlilik isə səmərənin xərcə nisbəti kimi qəbul edilir (Советская энциклопедия, 1978; Масгрейв Р.А., 2009; Блауг М., 1994; Барциц И.Н., 2011).

Dövlət dəstəyindən istifadə sahibkarların vergi yükünü və istehsal xərclərini azaldırsa, deməli onların sərəncamında qalan maliyyə vəsaitləri artır, amma dövlət üçün bunlar itirilmiş gəlirlər və ya büdcə xərcləridir. Dövlət dəstəyi ilə əlaqədar bu kimi xərclərin də birbaşa büdcə xərclərinə (subsidiyalara) alternativ olduğunu söyləmək mümkündür. Deməli, vergi xərcləri subsidiyalarla əvəz edilə bilər və əksinə (OECD, 2010; Shick А, 2007).

Əksər ölkələrdə dövlət dəstəyi ilə əlaqədar xərclərin aktiv qiymətləndirilməsi və təhlilinə baxmayaraq, onların mahiyyəti və tərfi hələ də siyasi və elmi müzakirələrin mövzudur (Diamond and Last, 2004; OECD, 2004; IMF, 2007).

Dövlət dəstəyinin səmərəliliyinin hesablanması dövlət dəstəyi, dövlət dəstəyi xərcləri və əldə olunan səmərələr kimi anlayışların dəqiq müəyyənləşdirilməsini tələb edir. Dövlət dəstəyinin səmərəliliyinin hesablanması üçün aşağıdakı anlayışlar qəbul edilir (Горский И.В, 2014; Майбуров И.А, 2013).

Büdcə vergi xərcləri konsepsiyası onların vergi güzəştləri ilə eyniləşdirilməsinə əsaslanaraq, büdcəyə nəzarətin əhatə dairəsini genişləndirir, vergi sisteminin şəffaflığını artırır və daha səmərəli vergi və büdcə siyasətinin aparılması üçün ilkin şərait yaradır.

Beynəlxalq təşkilatların nəşrlərində dövlət dəstəyi ilə əlaqədar vergi xərclərinin əsas tərifləri bunlardır:

- vergi güzəştləri, vergi dərəcələrinin standartdan aşağı salınması;
- əsas vergi strukturundan kənara çıxma nəticəsində yaranan dövlət gəlirləri itkiləri;
- dövlət siyasətinin aləti və birbaşa əvəzedicisi;
- xərclər;
- azaldılması ilə təmin edilən dövlət resurslarının transferləri;
- birbaşa dövlət xərcləri vasitəsilə yox, müəyyən edilmiş vergitutma səviyyəsinə (vergi meyarına) nisbətən vergi öhdəlikləri;
- müəyyən güzəştli tənzimlənmə müddələrinin təsiri nəticəsində itirilən gəlirlər, o cümlədən vergi bazasından ayırmalar, ümumi gəlirdən müəyyən edilmiş ayırmalar, vergi öhdəliklərindən çıxılan vergi güzəştləri, azaldılmış vergi dərəcələrinin tətbiqi və vergi ödənişlərinin təxirə salınması.

Akademik mənbələrdə dövlət dəstəyi anlayışının yaranması, meydana gəlmə zərurəti, bu anlayışın iqtisadi kateqoriya kimi tərfi, məzmunu, formaları, habelə kəmiyyətcə ölçülməsi barədə xeyli nəzəri metodoloji

müddəalar vardır. Tədqiqat zamanı mənbələr əsasında bu istiqamətdə aşağıdakı ümumiləşdirmələr edilmişdir.

Dövlət dəstəyi mexanizmi – iqtisadiyyatın inkişafı məqsədilə sahibkarlıq subyektlərinin yaradılması, inkişafı və stimullaşdırılmasına yönəlik kompleks tədbirlərin vergi, gömrük güzəşti və azadolmaları, güzəştli kreditləşmə və sığortalama, habelə birbaşa və dolayı yolla onların dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməsi mexanizmlərini əhatə edir.

Dövlət dəstəyi xərcləri - dövlət dəstəyi ilə əlaqədar toplanmamış vergi və gömrük gəlirlərini, həm də bu məqsədlə xərclənmiş birbaşa və dolayı büdcə vəsaitlərinin cəmini nəzərdə tutur. Dövlət dəstəyi xərcləri aşağıdakı tərkib hissələrinə ayırır:

- dövlət dəstəyi olduğu və olmadığı hallarda hesablanmış bütün vergi və gömrük daxilolmalarının məbləğindəki fərq, yəni dövlət dəstəyi ilə əlaqədar toplanmamış vergi və gömrük daxilolmaları;
- dövlət dəstəyi mexanizminin tətbiqi ilə əlaqədar vergi *inzibatçılığı xərclərində artım*;
- dövlət dəstəyi mexanizminin tətbiqi ilə əlaqədar gömrük *inzibatçılığı xərclərində artım*;
- dövlət dəstəyi mexanizminin tətbiqinə məsul dövlət müəssisələrinin inzibatçılıq xərclərində artım;
- dövlət dəstəyi mexanizminin tətbiqinə məsul dövlət müəssisələrinin dəstəklə bağlı sənədlərin təsdiqi üzrə xərclərin artımı.

Dövlət dəstəyi xərcləri “vergi xərcləri” terminindən fərqlənir. Vergi xərcləri yalnız vergi, gömrük sahəsində güzəşt və azadolmaları əhatə edir. Dövlət dəstəyi xərcləri isə daha geniş anlayış olub, həm də dəstəklə bağlı digər güzəşt və azadolmaları, habelə dövlət büdcəsindən birbaşa və dolayı maliyyələşmələri də əhatə edir. Dövlət dəstəyi xərclərinin mahiyyətini anlamağın dayaq nöqtəsi dəstək və dəstək xərcləri arasındakı əlaqənin qurulmasıdır ki, bu da dövlət dəstəyinin dövlət dəstəyi xərcləri kimi müəyyən edilməsi ilə nəticələnir. Bu, dövlət dəstəyi xərcləri sisteminin optimallaşdırılması üçün ən yaxşı imkanları açan ən ümumi və geniş tərifdir.

Dövlət dəstəyinin nəticəsi əldə olunan səmərə ilə ölçülür. Bu mənada səmərə dedikdə isə – dövlət dəstəyi tədbirlərinin həyata keçirilməsi nəticəsində ölkə, onun regionu, iqtisadi fəaliyyət sahəsi və ya sahibkarlıq sahəsində yaradılan əlavə dəyərin (Ümumi daxili məhsul) artımı başa düşülür. Səmərə - xərclərinin azalması səbəbindən iqtisadi agentlərin sərəncamında qalan maliyyə resurslarının artması ilə özünü göstərir. Bu vəsaitlər (resurslar) əsas vəsaitlərin əldə edilməsinə, istehsalın və texnologiyanın genişləndirilməsinə və yenilənməsinə yönəldilməklə yaradılan əlavə dəyərə təsir edə bilər.

Bəzən fiskal, büdcə, iqtisadi və sosial səmərə anlayışlarından da istifadə edilir. Amma, səmərəni yaradılan əlavə dəyərin (Ümumi daxili məhsul) artımı kimi hesabladıqda fiskal büdcə, iqtisadi və sosial səmərələrin ayrılıqda hesablanması əhəmiyyət kəsb etmir. Çünki bu zaman vergitutma bazasının genişləndirilməsi nəticəsində vergi daxilolmalarının artmasında özünü göstərən fiskal və büdcə səmərəsi, habelə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsində, yeni iş yerlərinin qorunub saxlanması, yaradılmasında və digər göstəricilərdə özünü göstərən sosial səmərənin ayrılıqda dəqiq qiymətləndirilməsində çətinlik yaranır. Belə ki sahibkarlığa dövlət dəstəyindən əlavə büdcədən maliyyələşən digər sosial proqramların təbii fonunda əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsi bilavasitə sözügedən dəstək tədbirlərinin nəticəsində sosial səmərənin ölçülməsi də mürəkkəbləşir. Dəstək nəticəsində yaradılan əlavə dəyərin artımında həm vergi daxilolmaları kimi fiskal və ya büdcə səmərəsi, həm də əmək haqqı və sosial sığorta ayırımları kimi sosial səmərə də ehtiva olunduğundan onların ayrılıqda hesablanması paralellik yaratmaqla bərabər bu səmərələrin amillərini ayrılıqda nəzərə almağa imkan vermir. Digər tərəfdən vergi və gömrük güzəştlərinin büdcə, sosial və iqtisadi səmərəliliyinin müəyyən edilməsi haqqında mövcud metodoloji yanaşmada (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti, 2020) seçilmiş göstəricilərə təsir baxımından səmərəliliyin qiymətləndirilməsi təsbit edildiyindən bu yanaşma ilə dövlət dəstəyi mexanizmlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi aparıla bilməz. Odur ki, göstəricilərə təsir baxımından səmərəliliyi deyil, alternativ xərclər (*opportunity cost*) yanaşması əsasında səmərəliliyin hesablanması daha doğru nəticələr verə bilər.

Dövlət dəstəyinin səmərəliliyi - vergi ödənişlərinin azalması və ya olmaması səbəbindən vergi ödəyicisinin sərəncamında qalan maliyyə resurslarının artması ilə özünü göstərir ki, bu vəsaitlər (resurslar) əsas vəsaitlərin əldə edilməsinə, istehsalın və texnologiyanın genişləndirilməsinə və yenilənməsinə və nəticədə yeni iş yerlərinin yaradılmasına, mənfəətin artmasına yönəldilə bilər. Dövlət dəstəyinin səmərəliliyi - sahibkarlığa dövlət dəstəyi nəticəsində əldə olunan ümumi səmərənin sahibkarlığa dövlət dəstəyi xərclərinə nisbəti başa düşülür. Başqa sözlə, dövlət dəstəyinin səmərəliliyi dövlət dəstəyi yolu ilə ölkədə iqtisadi inkişafa nail olma dərəcəsini xarakterizə edir.

Dövlət dəstəyinin nəticəsini səmərə kimi qəbul edilən iqtisadi artımla müəyyən edilməsinə baxmayaraq, iqtisadi artım dövlət dəstəyinin özündən başqa digər amillər hesabına da baş verə bilər. Bu zaman səmərəlilik dövlət dəstəyinin deyil digər amillərin fəvqündə yanlış olaraq hesablanırsa bilər. Yəni hesablanmış səmərə dövlət dəstəyinin bilavasitə nəticəsi kimi çıxış etməyə də bilər. Qiymətləndirmə zamanı belə səbəbiyyət əlaqəsi mütləq ölçülməlidir.

“Vergi xərclərinin büdcəsini büdcə sənədlərinə (Prezidentin büdcəsi) və konqres komitələrinin bəzi hesabatlarına daxil etmək öhdəliyi 1974-cü il Qanunu (Konqresin Büdcə və Mühafizə Aktı) ilə müəyyən edilmişdir (21). Belə ki, ABŞ-da vergi güzəştlərindən istifadə nəticəsində itirilmiş gəlirlərin olması vergi siyasətinin tənqid edilməsinə səbəb olmuşdur. Büdcənin vergi xərcləri konsepsiyası Almaniyada fərqli şəkildə inkişaf etmişdir. 1950-ci illərin ortalarında alman iqtisadçıları subsidiyalarla fərdi vergi güzəştlərini (tutmalar, kreditlər) müəyyən etməyə başladılar. Onların fikrincə, güzəştlər iqtisadi və sosial siyasətin aparılması üçün vergi sisteminin faydalı aləti olduğundan qeyri-fiskal məqsədlər üçün istifadə oluna bilər. Vergi xərclərinin təhlili iki məqsədi güdürdü:

- müəyyən təşəbbüslərə və ya vergi ödəyiciləri qruplarına dövlət dəstəyinin tamlığını başa düşmək üçün büdcə xərclərinin (birbaşa və dolay) hərtərəfli uçotunun təmin edilməsi;
- vergi sisteminin inzibətçiliğinin ədalətliliyini və sadəliyini artırmaq üçün ABŞ vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi.

1959-cu ildə Almaniya hökuməti ilk dəfə olaraq büdcə hesabatlarına federal vergi güzəştləri haqqında məlumat daxil edərək, onları dolay (vergi) subsidiyalar (dolay xərclər) kimi təsnif etdi. Onların fikrincə, əgər dövlətin büdcə siyasəti mövcud büdcə subsidiyalarının optimallaşdırılmasını diqqətə edirdisə, o zaman həm birbaşa xərclər, həm də vergi güzəştləri yolu ilə verilən bütün növ subsidiyalar qiymətləndirilməli və büdcəyə ciddi nəzarət edilməlidir. Büdcə nəzarətini təkmilləşdirmək üçün federal büdcə subsidiyaları, o cümlədən vergi sistemi vasitəsilə verilən subsidiyalar haqqında hesabat verməyə başladı. Bu təcrübə onunla əsaslandırılırdı ki, əgər ümumilikdə subsidiyalar azaldılmalı idisə, büdcə vəsaitlərinin birbaşa xərclənməsi ilə daha aydın şəkildə verilən subsidiyalar kimi dolay subsidiyalara da eyni diqqət yetirilməlidir.

Sonrakı dövrlərdə vergi xərcləri ilə bağlı büdcə hesabatlarının yeni formatı müntəzəm olaraq formalaşmağa başladı. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatına üzv olan Kanadada, Böyük Britaniyada (1970-ci illərin sonunda) və digər ölkələrdə (1980-ci illərin ortalarında) büdcənin vergi xərcləri konsepsiyası və vergi xərclərinin siyahısının nəşri geniş vüsət almışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, vergi güzəştlərinin qiymətləndirilməsi və Rusiya Federasiyasının Hesablama Palatasının yüksək keyfiyyətli auditinin aparılması üçün statistik vergi hesabatlarına hər il verilən vergi güzəştlərinin həcmi haqqında yeni məlumatların əlavə edilməsi baxımından düzəlişlər edilir.

Nəzəri və empirik araşdırmalarda dövlət dəstəyinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün üç qrup tələblərə rast gəlinir (Троянская М.А., 2015)

Metodoloji tələblər:

- dövlət dəstəyi anlayışının tərif. Hazırda dövlət dəstəyi anlayışının müəyyənəşdirilməsinə vahid yanaşma mövcud deyil. Bu baxımdan dövlət dəstəyinin səmərəliliyini qiymətləndirərkən Vergi

Məcəlləsində və digər normativ hüquqi aktlarda nəzərdə tutulmuş bütün dəstək tədbirləri əhatə olunur;

- dövlət dəstəyinin tətbiqinin məqsədinin müəyyən edilməsi. Dəstəyin səmərəliliyinin uğurlu qiymətləndirilməsi üçün onun verilməsinin konkret məqsədi, habelə onun tətbiqindən əldə edilməsi planlaşdırılan nəticələr aydın şəkildə müəyyən edilməlidir.;
- dövlət dəstəyinin təhlili üçün ictimai (ümumi əlçatan) məlumat mənbələrinin müəyyən edilməsi. Dövlət Vergi Xidmətinin və Dövlət Statistika Komitəsinin, habelə dövlət dəstəyinin həyata keçirilməsinə məsul olan qurumların məlumat bazası səmərənin mütləq həcmi müəyyən etmək üçün seçilə bilər;
- dövlət dəstəyinin iqtisadi artıma təsirinin qiymətləndirilməsi üçün ümumi alqoritm hazırlanması. Dövlət dəstəyinin nəticələrinin təhlili üzrə beynəlxalq təcrübə göstərir ki, bu iş olduqca mürəkkəbdir.

Riyazi tələblər:

- dövlət dəstəyi tətbiqindən sonra təsirin gecikməsinin müəyyən edilməsi. Nəticələrin təzahürü dövrlərini müvafiq dəstək xərcləri ilə düzgün əlaqələndirmək üçün vaxtın müəyyən edilməsi zərurəti;
- dövlət dəstəyini dəstək xərclərinin əhəmiyyətli inflyasiya nəzərə alınmaqla və zaman baxımından gələcək dəyərlərinin diskontlaşdırma yolu indiki dəyərə gətirməklə müqayisə edilməsi;
- dövlət dəstəyinin ekonometrik təhlili. Dövlət dəstəyi xərcləri və onun nəticəsi kimi çıxış edən iqtisadi artım arasında sıx korrelyasiya əlaqəsi təhlil edilməlidir. Ola bilər ki, iqtisadi artım dəstək xərclərinin nəticəsi kimi deyil digər amillərin nəticəsindən doğmuş olsun. Dövlət dəstəyi üzrə bir neçə ilin faktiki məlumatları varsa (müddət nə qədər uzun olsa, nəticə bir o qədər real olar), o zaman bu məlumatlar, yəni dəstək xərcləri və artım arasında ekonometrik qiymətləndirmə aparmaq tələb olunur. Bu məqsədlə müvafiq ekonometrik proqram paketlərindən (Eviews) istifadə nəzərdə tutulur. Ekonometrik qiymətləndirmə zamanı dəstək xərcləri və artım arasında əlaqənin yalançı və ya həqiqi olması aşkar edilə bilər (Майбиров И.А., 2013).

Təşkilati tələblər. Üçüncü qrupa təsirin qiymətləndirilməsi və təhlili üzrə ixtisaslaşmış strukturun yaradılması tələbləri daxildir. Dövlət dəstəyinin qiymətləndirilməsi problemi təkcə Azərbaycan üçün xarakterik deyil. Son bir neçə ildə bu, demək olar ki, bütün iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə kəskin xarakter alıb. Bu işi uğurla həll etmək üçün onların əksəriyyəti xüsusi bölmələr yaradıblar ki, onların əsas vəzifəsi vergi xərclərinin, yaxud da dövlət dəstəyini qiymətləndirmək və təsirsiz dəstəklərin aradan qaldırılması və ya dəstək mexanizminin tənzimlənməsi üçün hökumətə təkliflər hazırlamaqdır.

Dövlət dəstəyi konsepsiyasının tətbiqi üzrə xarici təcrübənin ümumiləşdirilməsi əsasında onun metodoloji baxımdan formalaşmasının aşağıdakı mərhələləri əhatə etdiyi qənaətinə gəlmək olur:

- konsepsiyanın tətbiqinin məqsəd və vəzifələrinin müəyyən edilməsi;
- verginin (vergi sisteminin) əsas (normativ) strukturunun və ondan kənarlaşmaların müəyyən edilməsi üçün konseptual əsasın seçilməsi;
- qiymətləndirilməli olan vergi güzəştlərinin siyahısının formalaşdırılması;
- vergi xərclərinin uçotu və qiymətləndirilməsi metodunun/modelinin seçilməsi;
- büdcə prosesində (büdcə və vergi nəzarəti) vergi xərcləri haqqında ictimaiyyətə hesabatın verilməsi qaydasının (formasının, tezliyinin, hədəf auditoriyanın) müəyyən edilməsi;

- vergi güzəştlərinin idarə edilməsi qaydalarının (tətbiq qaydaları, tətbiqi prinsipləri, xitam/uzatma qaydaları, genişləndirilməsi və/və ya artırılmasının məhdudlaşdırılması formaları), onların səmərəliliyinin və effektivliyinin təhlili üsullarının müəyyən edilməsi.

Dövlət dəstəyinin təsnifləşdirilməsinə vahid yanaşma mövcud deyil. Bununla əlaqədar olaraq, müxtəlif dövlətlər dövlət dəstəyinin əsas strukturunu özünəməxsus şəkildə şərh edir və tənzimləyici müddəaları vergi xərcləri kimi təsnif edirlər. Bundan əlavə, vergi xərclərinin kəmiyyətə qiymətləndirilməsi üçün hansı üsullardan istifadə ediləcəyi aydın deyil. Təcrübədə vergi xərclərinin qiymətləndirilməsinin aşağıdakı üsullarından istifadə olunur.

İtirilmiş gəlir metodu. Metod, vergi güzəştləri olmadıqda ödənilməli olan vergilərin məbləğinin müəyyən edilməsini, yəni baza/normativ vergi strukturuna əsaslanaraq (vergi ödəyicilərinin davranışlarının dəyişməz qalmasını və digər vergilərdən gəlirlərin dəyişməz qalmasını nəzərdə tutan normativ vergi öhdəliklərinin hesablanması) və sonra onların faktiki ödənilmiş vergilərin məbləği ilə müqayisə edilməsini əhatə edir.

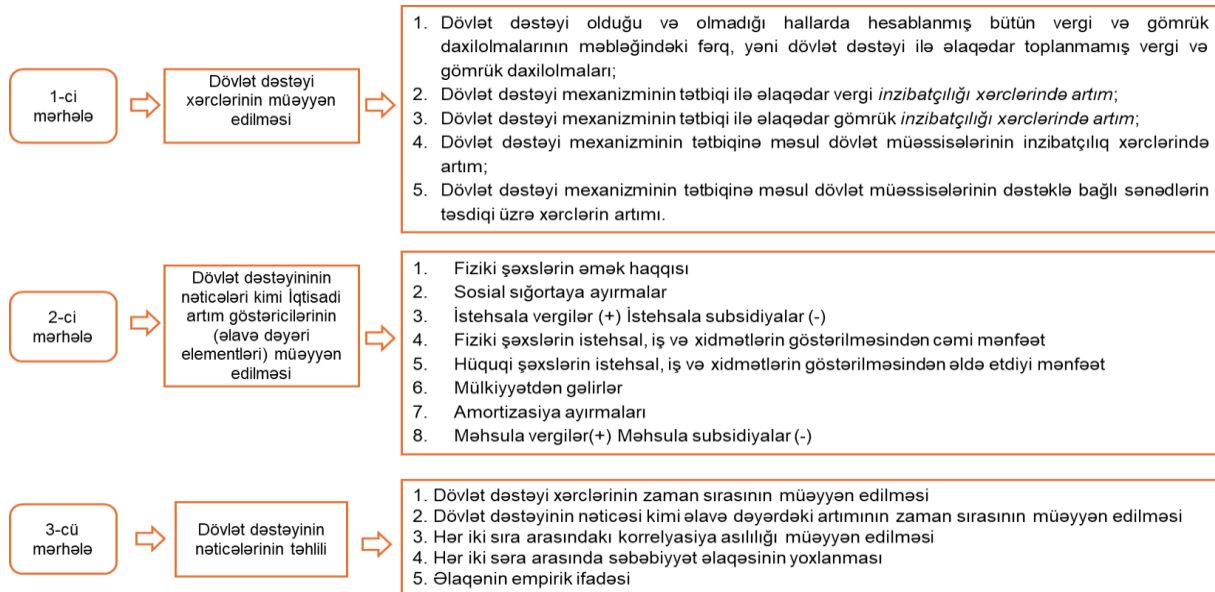
Bərpa olunan gəlir metodu. Metod vergi ödəyicisinin davranışındakı dəyişikliklər və digər vergilərin təsiri nəzərə alınmaqla, vergi güzəştinin ləğvi nəticəsində büdcəyə əlavə olaraq ödənilə biləcək vergilərin məbləğinin müəyyən edilməsini nəzərdə tutur (Малинина Т.А, 2010; Майбуров и др, 2014)

Ekvivalent Xərclər Metodu. Metod, vergi güzəştini subsidiyalar və ya transfertlər şəklində birbaşa büdcə xərcləri ilə əvəz etmək şərti ilə bütün vergiləri ödədikdən sonra vergi ödəyicisinin ümumi gəlirinin belə səviyyəsinə nail olmaq üçün dövlət tərəfindən çəkilmiş birbaşa xərclərin məbləğinin müəyyən edilməsindən ibarətdir.

Dünya təcrübəsində hesablamalar üçün ən sadə üsul kimi birinci üsula üstünlük verilir. İkinci üsulla vergi xərclərinin qiymətləndirilməsi vergi ödəyicilərinin davranışındakı dəyişikliklər və digər vergilərin təsiri nəzərə alınmaqla həyata keçirilir ki, bu da geniş məlumat kütləsinə əmil təhlilini tələb edir. Üçüncü üsul ikincidən daha sadədir, lakin oxşar məqsədlərə nail olmağa yönəlmiş bütün birbaşa büdcə xərclərinin nəzərə alınmasını tələb edir. Birinci üsula üstünlük verilərsə, bunun üçün statistik vergi hesabatının formalaşdırılması metodologiyasında müəyyən biliklərə malik olmaq lazımdır ki, bunun əsasında vergi güzəştlərinin tətbiqi ilə əlaqədar bütün səviyyəli büdcələrin itirilmiş gəlirlərini ekspert vasitələri ilə hesablamaq mümkündür.

Araşdırmalar göstərir ki, dövlət dəstəyinin qiymətləndirilməsi alqoritmi üç mərhələdə həyata keçirilə bilər (Şəkil 1). Birinci mərhələdə dövlət dəstəyi xərcləri müəyyən edilməlidir. İkinci mərhələdə bu xərclərin həyata keçirilməsi nəticəsində əldə olunan səmərə müəyyən edilməlidir. Üçüncü mərhələdə isə nəticələrin xərclərlə bağlı olması müəyyənləşdirilməlidir.

Şəkil 1. Dövlət dəstəyinin qiymətləndirilməsi algoritmi.

Mənbə: Şəkil müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Dövlət dəstəyinin iqtisadi artıma təsirini qiymətləndirməkdə məlumat bazasının əhatəsi və onun toplanma mənbələri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məlumat bazası 3 qrup məlumatları əhatə edir.

- ❖ Dövlət dəstəyinin istiqamətləri üzrə dövlət dəstəyi mexanizminin mikro səviyyədə uçot göstəriciləri
- ❖ Dövlət dəstəyinin qiymətləndirilməsi üçün tələb olunan iqtisadi artım göstəriciləri
- ❖ Dövlət dəstəyi mexanizminin tətbiqi ilə dövlət idarəetməsi xərcləri

Ölkəmizdə mövcud olan büdcə-vergi uçotu sistemi belə məlumatların əldə edilməsini daha əlverişli edir. Məlumdur ki, 2006-cı ildən ölkəmizdə tətbiq edilən və hər il daim təkmilləşdirilən Avtomatlaşdırılmış Vergi İdarəetmə Sistemi (AVİS) çərçivəsində vergi ödəyiciləri barədə geniş məlumat almaq mümkündür. Dövlət dəstəyinin istiqamətləri üzrə dövlət dəstəyi mexanizminin mikro səviyyədə uçot göstəriciləri barədə məlumatlar vergi ödəyiciləri tərəfindən mütəmadi olaraq təqdim edilən aşağıdakı mənbələrdən toplanma bilər:

- Gəlir vergisinin bəyannaməsi
- Mənfəət vergisinin bəyannaməsi
- Sadələşdirilmiş verginin bəyannaməsi
- Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan (o cümlədən, sənaye üsulu ilə) fiziki şəxslərin bu fəaliyyətdən əldə etdikləri gəlirləri barədə bəyannamə
- Əlavə dəyər vergisinin bəyannaməsi
- Muzdlu işlə əlaqədar ödəmə mənbəyində tutulan vergi, məcburi dövlət sosial sığorta, işsizlikdən sığorta və icbari tibbi sığorta haqları bəyannaməsi (hesabatı)
- Muzdlu işlə əlaqədar ödəmə mənbəyində tutulan vergi bəyannaməsi
- Əmlak vergisinin bəyannaməsi
- Torpaq vergisinin bəyannaməsi
- Yol vergisinin bəyannaməsi
- Aksiz bəyannaməsi
- Ödəmə mənbəyində tutulan vergi bəyannaməsi

- Xarici subpodratçılardan ödəmə mənbəyində tutulan vergi bəyannaməsi
- Mədən vergisinin bəyannaməsi
- Yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədən vergisinin bəyannaməsi

Dövlət dəstəyinin qiymətləndirilməsi üçün tələb olunan iqtisadi artım göstəriciləri (ÜDM və əlavə dəyərin tərkib elementləri) isə dövlət statistika komitəsin yayımladığı aşağıdakı rəsmi məlumatlar əsasında formalaşdırıla bilər.

1. Fiziki şəxslərin əmək haqqısı
2. Sosial sığortaya ayırmalar
3. İstehsala vergilər (+)
4. İstehsala subsidiyalar (-)
5. Fiziki şəxslərin istehsal, iş və xidmətlərin göstərilməsindən cəmi mənfəət
6. Hüquqi şəxslərin istehsal, iş və xidmətlərin göstərilməsindən əldə etdiyi mənfəət
7. Mülkiyyətdən gəlirlər
8. Amortizasiya ayırmaları
9. Məhsula vergilər(+)
10. Məhsula subsidiyalar (-)

Dövlət dəstəyi mexanizminin tətbiqi ilə əlaqədar vergi inzibatçılığı, gömrük inzibatçılığı, Dövlət dəstəyi mexanizminin tətbiqinə məsul dövlət müəsisələrinin inzibatçılıq xərcləri və bu müəsisələrin dəstəklə bağlı sənədlərin təsdiqi üzrə xərcləri isə təsnifatda verilmiş istiqamətlər üzrə əsas məsul dövlət orqanlarının aşağıdakı formatda təqdim edilməsi mümkün olan məlumatlar əsasında formalaşdırıla bilər.

Dövlət dəstəyinin istiqamətləri üzrə məsul dövlət orqanlarının təqdim etməli olduğu məlumatların əhatəsi

№	Dövlət dəstəyinin istiqaməti	Dəstəyini icrasına məsul orqan	Dövlət dəstəyinin mexanizmini məzmunu	Dövlət dəstəyi mexanizmini tətbiqi ilə əlaqədar vergi inzibatçılığı xərclərinin artımı, min manatla	Dövlət dəstəyi mexanizmini tətbiqi ilə əlaqədar gömrük inzibatçılığı xərclərinin artımı, min manatla	Dövlət dəstəyi mexanizmini tətbiqinə məsul dövlət müəsisələrini inzibatçılıq xərclərində artım, min manatla	Dövlət dəstəyi mexanizmini tətbiqinə məsul dövlət müəsisələrini dəstəklə bağlı sənədlərin təsdiqi üzrə xərclərin artımı, min manatla
				Dəstək başladığı ildən etibarən toplanmalıdır.			

Mənbə: Cədvəl müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Səmərəliliyin qiymətləndirilməsi dövlət dəstəyi xərcləri barədə göstəriciləri və onun nəticəsi kimi çıxış edən iqtisadi artım göstəriciləri kəmiyyət baxımından toplandıqdan sonra exsall proqram paketindəki xüsusi diskontlaşdırılma funksiyaları ilə diskontlaşdırıldıqdan sonra xərclərin nəticə göstəricisinə nisbəti kimi dövlət dəstəyinin səmərəliliyi hesablanıla bilər. Səmərəliliyin təhlili isə ekonometrik proqram paketlərindəki korrelyasiya, reqressiya təhlili metodları ilə həyata keçirilə bilər.

Adekvat olmayan modellər əsasında yanlış nəticələr çıxarmamaq üçün ekonometrik üsullarda nəzərdə tutulmuş bir sıra şərtlərə əməl edilməsi və qiymətləndirmələrin nəticələrinin meyarlara uyğun olması tələblərinə ciddi əməl edilməlidir.

Tədqiqat nəticəsində aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

- Ölkəmizdə dövlət dəstəyi təsnifləşdirilərək onun geniş tətbiq edilən 12 formada həyata keçirilməsi hər bir formanın konkret məzmunu müəyyənləşdirilmişdir;
- Büdcədən bir başa həyata keçirilən dəstək formalarının ümumiləşdirilmiş yekun uçotu istisna olmaqla, vergi və gömrük azad olmaları üzrə ciddi vergi uçotu formaları müəyyən edilsə də bütün formalar üzrə yekun dəstək xərcləri hesablanaraq onun səmərəliliyinin və iqtisadi artıma təsirlərinin ölçülməsi üzrə metodoloji yanaşma mövcud deyildir.
- İqtisadiyyatın tənzimlənməsinin mühüm üsulu kimi dövlət dəstəyinin tətbiqi və onun təsirlərinin ölçülmüş nəticələrindən iqtisadi tənzimləmə praktikasında istifadə edilmir.

Dövlət dəstəyinin mövcud formaları üzrə məqalədə şərh edilərək tətəklif edilmiş nəzəri nəzəri yanaşmalar əsas götürülərək məlumat bazası formatından, habelə, metodoloji yanaşmalar əsas götürülməklə isə dövlət dəstəyin səmərəliliyi və onun iqtisadi artıma təsirinin ölçülməsi iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. AR Vergi Məcəlləsi. (2000). - Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. <https://e-qanun.az/framework/46948>
2. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (2015). 186—“Sənaye məhəllələri haqqında Nümunəvi Əsasnamə”nin təsdiq edilməsi barədə. <https://e-qanun.az/framework/30023>
3. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (2019). 479—“Aqrar sığorta predmetinin Tərkibi”nin təsdiq edilməsi haqqında. <https://e-qanun.az/framework/43884>
4. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (2020). 436—“Vergi və gömrük güzəştlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi Qaydaları”nın təsdiq edilməsi haqqında. <https://e-qanun.az/framework/46274>
5. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (2021a). 88—Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2017-ci il 17 noyabr tarixli 500 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası, idxal gömrük rüsumlarının dərəcələri və ixrac gömrük rüsumlarının dərəcələri”ndə dəyişiklik edilməsi barədə. <https://e-qanun.az/framework/47172>
6. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (2021b). 488s—“Azərbaycan Respublikası İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Agentliyinin – AZPROMO-nun fəaliyyətinin təmin edilməsi və ‘İxracın və investisiyaların təşviqi sahəsində idarəetmənin daha da təkmilləşdirilməsi haqqında’ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 28 dekabr tarixli 451 nömrəli Fərmanında dəyişiklik edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 23 iyul tarixli 1411 nömrəli Fərmanının icrasının təmin edilməsi haqqında. <https://e-qanun.az/framework/48158>
7. Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (2007). 2180—“Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin investisiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi haqqında. <https://e-qanun.az/framework/13354>
8. Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (2013a). 687-IVQ - Gömrük tarifi haqqında. <https://e-qanun.az/framework/26154>
9. Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (2013b). 865—“Sənaye parkları haqqında Nümunəvi Əsasnamə”nin təsdiqi barədə. <https://e-qanun.az/framework/25657>
10. Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (2017). 1760—Azərbaycan Respublikası İpoteka və Kredit Zəmanət Fondunun yaradılması və fəaliyyətinin təmin edilməsi ilə bağlı bir sıra tədbirlər haqqında. <https://e-qanun.az/framework/37477>

11. Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (2018). 148—Azərbaycan Respublikasının Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyinin fəaliyyətinin təmin edilməsi haqqında. <https://e-qanun.az/framework/39263>
12. Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (2019). 1026—Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2019-cu il 27 iyun tarixli 759 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının subsidiyalandırılması Qaydası”nda dəyişiklik edilməsi haqqında. <https://e-qanun.az/framework/45061>
13. Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (2021). 3037—İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında. <https://e-qanun.az/framework/48628>
14. Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (2023). 988-VIQ - Dövlət satınalmaları haqqında. <https://e-qanun.az/framework/54966>
15. Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (2024). 258—Azərbaycan Biznesinin İnkişafı Fondunun fəaliyyətinin təmin edilməsi və bununla əlaqədar Azərbaycan Respublikası Prezidentinin bəzi fərmanlarında və sərəncamlarında dəyişiklik edilməsi haqqında. <https://e-qanun.az/framework/58561>
16. Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi. (2019). Q-03-19—“Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyinin vəsaitindən istifadə üzrə Müsəbiqə Komissiyası haqqında Əsasnamə”nin və “Müvəkkil kredit təşkilatlarının seçilmə meyarları”nın təsdiq edilməsi barədə. <https://e-qanun.az/framework/41343>
17. Diamond, J., & Last, D. (2004). Budget System Reform in Transition Economies: The Case of the Former Yugoslav Republics. *OECD Journal on Budgeting*, 4(1).
18. Shick A. Off-budget Expenditure: An Economic and Political Framework // *OECD Journal on Budgeting*, 2007. P. 10
19. Best Practice Guidelines: Off-Budget and Tax Expenditures. Paris: OECD, 2004. P.16
20. Choosing a Broad Base. *OECD Tax Policy Studies*, 2010. No. 19. 155 p. P
21. Forman J. Origins of the Tax Expenditure Budget // *Tax Notes*, №6, 1986. P. 544–545
22. Барциц И.Н. Социальная эффективность государственного управления: модели, критерии, российский опыт внедрения//Проблемы управления. 2011. № 1(38). С.92
23. Блауг М. Экономическая теория благосостояния Парето. М.: Дело, 1994. С. 540-561
24. Большая советская энциклопедия. Т.30. М.: Советская энциклопедия, 1978. С.323
25. Горский И.В. О налоговом регулировании, налоговых льготах и функциях. // *Экономика. Налоги. Право*. 2014. № 3. С. 22
26. Майбуров И.А. Оценка налоговых расходов и эффективности налоговых льгот//Общество и экономика. 2013. № 4. С. 80-82, 87
27. Майбуров И.А., Иванов Ю.Б. Налоговые льготы. Теория и практика применения. М:ЮНИТИ-ДАНА, 2014. С. 116
28. Малинина Т.А. Оценка налоговых льгот и освобождений: зарубежный опыт и российская практика. М.: Ин-т Гайдара, 2010. С.55
29. Масгрейв Ричард А. Государственные финансы: теория и практика. М.: Бизнес Атлас, 2009. С.24
30. Руководство по обеспечению прозрачности в бюджетно-налоговой сфере. Вашингтон (округ Колумбия): Международный валютный фонд, 2007. С. 102, 173.
31. Троянская М.А. Ключевые положения оценки налоговых льгот // *Известия Уральского государственного экономического университета*. 2015. № 2. С. 76